

„Nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó...”

Az iszlám és a pártállam – állambiztonsági iratok tükrében

„Irodalmi alapon lettem muszlim, nem pedig úgy, hogy egy iszlám szervezet megtalált ilyen olyan ígéretekkel. Amikor már Egyiptomban elvégeztem az Al-Azhart, és sejk lettem, egyszerre akkora rangom lett az iszlám közösségben, hogy a politikai elhárítás már nem lehetőséget, sokkal inkább zavaros státuszú, inkább rizikót jelentő személyt láthatott bennem. Erre utal legalábbis, hogy soha többé nem kerestek az öltönyös úriemberek.”¹

A fenti gondolatok Mihálffy Balázs önéletrajzi regényéből származnak, aki gödöllői egyetemistaként, és később agrármérnökként, külföldi munkavállalás révén került kapcsolatba az iszlám vallással. Mihálffy 1983. június 22-én vette fel az iszlám hitet. Ő volt az, aki a Magyar Iszlám Közösség sejkjeként 1988-ban benyújtotta az Állami Egyházügyi Hivatalhoz (ÁEH) a közösség szervezeti és működési szabályzatát, és kérte a közösség törvényes elismerését. Az ÁEH 1988. augusztus 15-ei hatállyal a Magyar Iszlám Közösséget törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánította. Az elismerés tényének jogi jellege azonban némileg különbözött az államszocializmus évtizedei alatt folytatott – nem gyakran előforduló – elismertetési gyakorlattól.² Az elismerésről szóló iratban az ÁEH a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvényt – ennyiben egyezett a többi esettel –, valamint az iszlám vallás elismeréséről szóló 1916. évi XVII. törvényt jelölte meg jogi hivatkozási alapként, és nem történt – más esetekben szokásos – utalás az 1947. XXXIII. törvényre, a határozat pedig nem került kihirdetésre a *Magyar Közlönyben* sem.³

A Magyar Iszlám Közösség elismertetése azonban mégis egyezett más esetekkel annyiban, hogy ezúttal is a kettős – politikai és jogi – feltételrendszer együttállása kellett a pozitív eredményhez. Ezek közül a politikai szempontok voltak az elsődlegesek és a lényegesen meghatározóbbak, még 1988-ban is. A Magyar Iszlám Közösség ügyét több tényező is komplikálta. Az iszlám vallás és a pártállam kapcsolatának a többi felekezethez képest unikális jellege volt, aminek a sajátosságait az alábbiakban nézzük meg.

1986 szeptemberében kereste meg az Állami Egyházügyi Hivatalt a mekkai székhelyű Iszlám Világszövetség Egyesület megbízásból Kamal Siraj Alddin tábornok. Kérelmükben előadták, hogy mivel *„ezer és ezer arab és mohamedán diák részesül felsőoktatásban magyar egyetemeken és más oktatási intézményekben”,* és ugyanígy *„ezernyi mohamedán”* jut el turistaként és diplomataként Magyarországra, szükség lenne egy iszlám központ felállítására, *„ahol ezek a mohamedánok összejöhetnek és vallásos szertartásaikat gyakorolhatják ugyanolyan módon, mint más vallásfelekezetek”.* A megkeresés célja az volt, hogy engedélyt kérjenek egy iszlám központ – saját költségen történő – felállítására Budapesten. A tárgyaláson a tábornok elmondta azt is, hogy 1986 áprilisában már járt Magyarországon *„gazdasági ügyek tárgyalása”* végett. Mivel ekkor jó tapasztalatokat szerzett, elhatározták, hogy *„a vallási igények kielégítése céljából”* kezdeményezik a központ felállítását, továbbá felvetette, hogy mivel Szaúd-Arábia és Magyarország között diplomáciai kapcsolat nem létezett,⁴ a *„Magyar Kereskedelmi Kamara képviselőjével Szaúd-Arábiában egy helyi illetőségű személyt lenne célszerű megbízni”.*

Mivel Miklós Imrének nem voltak ismeretei az előadottakról, „eligazítást és tájékoztatást” kért a pártszervektől, a Külügyminisztériumtól és a Belügyminisztériumtól azzal a

megjegyzéssel, hogy a megkeresés mögött „nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó”. A külügy arról tájékoztatta az ÁEH elnökét, hogy nyomós érdekek fűződnek a magyar-szaúdi gazdasági kapcsolatok további bővítéséhez és „olyan érintkezési felületek kialakításához, amelyek perspektívában hozzájárulhatnak [...] a két ország közötti hivatalos, diplomáciai kapcsolatok megteremtéséhez”. A külügy azt javasolta, hogy az ÁEH elnöke válaszában „fejtse ki, hogy Magyarországon az állam és az egyház viszonya rendezett”, tiszteletben tartják a lelkiismereti és vallásszabadságot, tisztelik „más népek hitét, kultúráját, szokásait”, és kérik a szaúdi hivatalos szervek álláspontját is a megkereséssel kapcsolatban. A belügy pedig azt válaszolta Miklós Imrének, hogy „a tábornok közvetítésével javasolt iszlám központ létrehozása nem sérti állambiztonsági” érdekeiket, és készek együttműködni az ÁEH-val ezen a területen.⁵

Az iszlám közösség elismertetése kapcsán tehát ezt követően a tárgyalásoknak három vonala volt: gazdasági, kulturális és vallási célok megvalósítása. A különböző párt-, állami és gazdasági szervek a tárgyalásokat koordináltan bonyolították le. Az egyeztetések folyamán kitűnt, hogy az Iszlám Világszövetség „bár készséget mutatott a gazdasági kapcsolatok kialakításának támogatásában, elsősorban és alapvetően a vallási intézmény magyarországi felállításában” volt érdekelt. Ezzel szemben a magyar fél a „gazdasági-pénzügyi együttműködés” előremenetelét szorgalmazta, és ennek rendelte alá a „vallási kérdések további egyeztetését”.⁶ Az Iszlám Világszövetség 1987. szeptemberi magyarországi látogatása során Miklós Imre kifejtette, hogy „az iszlám központ vallási és kulturális céljainak megvalósítását csakis a konkrét gazdasági kapcsolatok kialakítása eredményezheti”, a szaúdi felek pedig megértették, hogy „a gazdasági kapcsolatok kiépítése feltétele annak, hogy Iszlám Központ létesüljön Magyarországon”.⁷ A tárgyalások eredményességét mutatja az, amit már fentebb említettünk, hogy Mihálffy Balázs sejk elismerés iránti kérelme végül kedvező elbírálást nyert.

Ez a folyamat azonban a szokványostól abban is eltért, hogy Mihálffy Balázs sejk a beadványban azt kérte, hogy az Iszlám Közösség az 1931. augusztus 2-án megalakult, Gül Babáról elnevezett „magyar mohamedán egyházközség”⁸ jogfolytonos utódjaként kapjon működési engedélyt. A jogfolytonosság elismeréséhez azonban nyomós politikai (és gazdasági) érdek kellett hogy fűződjön. A nevezett egyházközség megszűnt a második világháborút követően,⁹ az 1916-os iszlámtörvény pedig – részben a megszületésének jogdogmatikai sajátosságából eredően – nem jelentett *ex lege*, közvetlenül engedélyt iszlám vallási közösség működésére. Másfelől viszont az is elmondható, hogy a törvény nem esett a dereguláció áldozatául, továbbá jogdogmatikai értelemben hatályát és alkalmazhatóságát sem rontotta le a pártállami egyház- és vallásellenes jogpolitika. A törvénynek a jogrendszerben való hatályban léte ennélfogva – fogalmazhatnánk úgy is, hogy – megkönnyítette a működési engedély kibocsátását akkor, amikor az együttműködésnek a magyar fél részéről hangsúlyozottan felállított politikai és gazdasági feltételei megértek.¹⁰

Miklós Imrének az a megjegyzése, hogy „nem elsősorban egyházpolitikai kérdésekről van szó”, indokoltan veti fel azt a kérdést, hogy akkor miről is volt szó valójában. Láthattuk az idézett levéltári forrásokban a külüggyel és a belüggyel való egyeztetéseket, így tehát elsősorban külpolitikai (diplomáciai és külbiztonsági) és külgazdasági, valamint belbiztonsági problémát jelentett az Iszlám Közösség ügye, mégis mint vallási közösség kapott elismerést, működési engedélyt.

Ha az iszlám és a pártállam kapcsolatát az egész szocialista blokk kontextusában nézzük, akkor meglehetősen változatos képet kapunk. Az államszocializmus rendszereinek ellenséges egyházpolitikáját illetően a belső felekezeti viszonyok meghatározóak voltak. Magyarországon az iszlám vallás – vallásgyakorlati formában – ezekben az évtizedekben gyakorlatilag nem volt jelen, és egyébként a több évszázados vallási tradíciókból kifolyólag is a magyar pártállami ellenséges egyházpolitika és ellenséges közjogi

elválasztási modell fókuszában a keresztény egyházak, valamint kisebb mértékben az izraelita felekezet állt. Ezzel szemben voltak olyan szocialista országok, ahol a tradicionális muszlim többség/kisebbség miatt a belső egyházpolitika meghatározó eleme volt az iszlámhoz való viszony. Ilyen volt például Bulgária. Bulgáriában két jelentős vallásfelekezet működött: a pravoszláv és az iszlám. A kommunista párt mindkettő befolyása ellen küzdött. 1957-ben (a magyar forradalom hatására) párthatározat született az „ateista propaganda fokozásáról”, 1959 júliusában pedig az „iszlám vallás elleni fokozott harcról”.¹¹ Albánia lakosságának mintegy hetven százaléka muzulmán volt.¹² A sztálini egyházpolitikai modell Albániában valósult meg a legszélsőségesebben, ugyanis a szocialista alkotmány (1976) betiltotta a vallást.¹³ Jugoszlávián belül Bosznia-Hercegovina muzulmán többségű tagállam volt.¹⁴ A Szovjetunió egyes tagállamaiban szintén muszlim többségről beszélhetünk. Szakirodalmi adatok alapján a több mint 50 millió szovjet muzulmán három fő régióban élt: mintegy 60 százalékuk az Afganisztánnal és Iránnal határos Közép-Ázsiában, Türkmenisztánban; 25 százalék a Kaukázus vidékén, Törökország és Irán határai mentén (Azerbajdzsán, Örményország, Grúzia); a harmadik legnagyobb muszlim lakosságú térség pedig az Ural, a Középső-Volga, illetve Nyugat-Szibéria körzete, mindenekelőtt a tatárok lakta Kazany környéke és Baskíria volt.¹⁵

Magyarországon az egyházpolitikával foglalkozó párthatározatok az iszlám vallást – a katolikus egyház, a protestáns egyházak, az izraelita felekezet és a kisegyházak mellett – nem is említették meg, tehát a klerikális reakció fogalmába nem értették bele. Egyházpolitikai kérdések között csak a nyolcvanas években találkozunk az iszlám vallással. Az 1988/3. ÁEH Tájékoztató a következőképpen számolt be a Magyar Iszlám Közösség elismeréséről, annak indokairól: *„Magyarországon az iszlám vallást az 1916/XVII. sz. tc. államilag elismert vallássá nyilvánította. Ezen a törvényen alapulva 1931-ben megalakult a Gül Babáról elnevezett autonóm magyar mohamedán egyházközség, mely a II. világháború miatt bekövetkezett változások és a tagok kihalása miatt feledésbe merült. Az utóbbi évtizedben azonban az iszlám újból felelevenedett Magyarországon. A mohamedánok alapvetően három körből kerülnek ki: máig élő bosnyák nemzetiségűek és leszármazottjaik, a vegyesházasságból születettek, a más vallásból áttértek. A magyarországi magyar állampolgárságot viselő muzulmánok száma kb. 200 fő, családtagokkal együtt kb. 500.”*¹⁶

1989-ben egy párthatározatban a kisegyházak említése során utaltak arra, hogy *„az elmúlt időszakban működési engedélyt kapott a mormon és az iszlám vallási közösség”*.¹⁷ 1989 tavaszán az ÁEH javaslatot készített arról, hogy a lelkiismereti és vallásszabadságról készülő törvény irányelveinek a tervezetét – a többi protestáns és kisegyház vezetője mellett – küldjék meg véleményezésre Mihálffy Balázs sejknek, a Magyar Iszlám Közösség vezetőjének is.¹⁸

Magyarországon az államszocializmus évtizedei alatt, amint láttuk, az iszlám-téma elsősorban a külpolitika asztalán került terítékre. Ez egyfelől a muzulmán többségű, illetve arab országokkal fennálló diplomáciai, gazdasági kapcsolatok vonatkozásában, másfelől pedig a Magyarországon tanuló arab diákok ügyeit illetően realizálódott. Ebben a Külügyminisztériumnak, valamint a külső és belső elhárítással foglalkozó állambiztonsági szolgálatoknak (politikai rendőrségnek) volt meghatározó szerepe, továbbá kiemelt feladat jutott a BM keretében működő, Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóságnak (KEOKH)¹⁹ is.

Ami a pártállami egyházpolitika állambiztonsági szempontjait illeti, kezdettől fogva különbséget tettek a *„jelentős tömegekkel rendelkező egyházak leple alatt megbúvó ellenséges elemek elleni elhárítás”* és a *„kisegyházak, ill. a különböző szekták”* égisze alatti *„ellenség”* meghatározása és elhárítása között. Az olyan vallás, amely Magyarországon kis létszámú volt ugyan, de világviszonylatban nagy, az elhárítás tekintetében nem a belső, hanem a külső elhárítás, a külügyi vonal dominált.²⁰ A szocializmus és a kapitalizmus szembenállásának kontextusában pedig az iszlám államok

a világbéke, a közel-keleti válság rendezése címén kerültek a fókuszba. Külön állambiztonsági tanulmány született a külpolitikai propaganda és az ideológiai munka összehangolására.²¹

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában található dokumentumok, amelyek egyedülálló szegmensét képezik a pártállam idején keletkezett iratoknak, a címben jelzett téma vonatkozásában mind ez ideig nem kerültek átfogóan feldolgozásra. A jelenlegi rövid tanulmányban is mindössze „vágóképek” felvillantására vállalkozhatunk. A levéltárban jellemzően az ún. objektum dossziék,²² valamint a KEOKH-dokumentáció között találunk az iszlám/arab országokkal összefüggésbe hozható anyagokat. A tárgyban keletkezett objektum dossziéknak rendszerint az arab, muszlim világhoz társítható elnevezést adtak, mint például:

- „Muzulmán” (pakisztáni magyar kolónia operatív védelme)²³, „Bateau” (pakisztáni ügynökhelyzet),²⁴
- „Teherán” (Iránra vonatkozó speciális szolgálati anyagok, benne egy 1983-ból származó részletes tanulmány az Iráni Iszlám Köztársaságról),²⁵
- „Eufrátesz” (szíriai magyar kolónia operatív védelme),²⁶
- „Boszporusz” (törökországi magyar kolónia operatív védelme),²⁷
- „Sejk” (kuvaiti magyar kolónia operatív védelme),²⁸
- „Olajkút” (iraki magyar kolónia operatív védelme),²⁹
- „Aden” (jemeni magyar követség),³⁰
- „Tihama” (jemeni magyar kolónia operatív védelme),³¹
- „Efendi” (törökországi biztonsági helyzet),³²
- „Elburz” (iráni általános ügynökhelyzet),³³
- „Atlaszhegyi” (Algériai helyzet)³⁴ stb.

A külföldieket ellenőrző ügyekben zömében kémkedés gyanúja,³⁵ kábítószer-csempészás,³⁶ tiltott határátlépés,³⁷ csempészet, devizagazdálkodás megsértése,³⁸ kábítószerrel való visszaélés,³⁹ ingatlanvásárlási engedély kérése⁴⁰ fordul elő.

Különleges állambiztonsági kérdést képezett az ún. arab szocialista országokhoz való viszony.⁴¹ Az akkori terminológia szerinti „baráti országok”-nak nevezett államokkal, pl. a Jemeni Népi Demokratikus Köztársasággal, megkülönböztetett módon építettek ki kapcsolatot, és állambiztonsági szempontból is mint „önálló területtel” foglalkoztak.⁴²

Annak a dokumentációja is nyomon követhető, hogy a Magyar Népköztársaság arab országok kommunista ifjúsági szervezeteinek ösztöndíjat nyújtott, amelynek keretében Magyarországon tanulhattak diákok az adott országból. Az ő ösztöndíj kérelmük elbírálásához, későbbi magyarországi letelepedéshez, házasságkötéshez szükség volt arra, hogy az állambiztonsági szervek ne emeljenek kifogást.⁴³ Megfigyelésük folytatódott azt követően is, hogy az Iszlám Központot elismert vallásfelekezetté nyilvánították. Az állambiztonsági szervek csoportfőnöksége 1989. évi munkaterve külön kiemelte, hogy a politikai rendőrség figyelmet fordít a Magyarországon tanuló arab diákok közötti konfliktusok megakadályozására, azon kívül ellenőrzik „azokat az információkat, amelyek terrorcselekményre utalnak”.⁴⁴

Az ügynöki jelentéseket tömörítő ún. munka dossziékban is találhatunk fontos információkat az iszlám országokkal kapcsolatban. Ezeket a szálakat elsősorban nem a belső elhárítás, hanem a hírszerzés ügynökei között kell keresnünk. Ilyen volt pl. „Engel” fedőnevű hálózati kapcsolat, aki egyébként olasz nemzetiségű katolikus pap, vatikáni diplomata volt, kiváló kapcsolatai miatt figyelt fel rá a magyar hírszerzés.⁴⁵ Az 1969–1986 között keletkezett jelentéseiben a Vatikánban szerzett információkat továbbította a magyar állambiztonsági szerveknek. A dokumentumokban – többek között – a Vatikán keleti egyházakkal kapcsolatos terveiről, a közel-keleti válságról, az USA és Izrael

kapcsolatáról, a muzulmán vallási törekvésekről (pl. Szudán, Vörös-tenger térsége) olvashatunk.⁴⁶

További példaként említhető „Denby” fedőnevű ügynök, aki 1981–1991 között adott jelentéseket. Az 1982. április 7-ei információs jelentésében az áll, hogy „a Szaudi-Arábia [sic!] kormány több hónappal ezelőtt tervbe vette, hogy a számára legmegfelelőbb formában rendezi politikai és gazdasági kapcsolatait a szocialista országokkal”, és a „rendezési terv többlépcsős megoldást irányoz elő”. Az információk szerint első lépcsőben az addigi „igen szigorú vízumkorlátozáson” szándékoztak enyhíteni, második lépcsőben pedig a diplomáciai kapcsolatok kérdését rendeznék, „melyet a Szovjetunió »Fahd-tervhez«⁴⁷ való hozzáállásával” kötnének össze. A jelentésekből az is kiderül, hogy Szaúd-Arábia részéről milyen belső okai voltak annak, hogy ez a folyamat lassan haladt. Egyfelől a már működő külképviseleteket a fővárosba szeretnék volna telepíteni (addig Dzsidá városban működtek), hogy a szocialista országok majdani külképviseletei is csak ott működhessenek. Volt azonban egy másik ok, ami ennél lényegesebb és érzékenyebb volt: a tartós gazdasági kapcsolatok kialakításának gátat szabott az, hogy a szocialista országokból érkező szakemberek nem kaphattak huzamos tartózkodásra jogosító vízumot. Ezt – a jelentés szerint – egy belső szaúd-arábiai rendelkezés tiltotta, ami „azon a félelmen” alapult, hogy „ezek a szakemberek a kommunista ideológiát terjesztik ott”, és a szaúdi vezetésben nagy volt a félelem a kommunista ideológiától. Ugyanígy félt a vezetés az „iráni iszlám forradalmi ideológia Szaúd-Arábiába” való behatolásától is, ami – az ügynök szerint – egymást felerősítő folyamat volt a „kommunista szellem importjával” szembeni félelmekkel.⁴⁸ „Denby” ügynök jelentése egybecseng az Állami Egyházügyi Hivatal fentebb idézett irataival, tehát a kutatás szálai ezen a ponton összeérnek. Fellelhetőek azok az információs előzmények, amelyekről Miklós Imrét, az ÁEH elnökét a nyolcvanas évek végén tájékoztatták.

Megrázó sorsok tárulnak fel azokból a dossziékból, amelyek a Magyarországon tanuló arab, muzulmán diákok, követségi dolgozók,⁴⁹ muzulmán országokból származó diplomaták beszerzési kísérletét, esetleg sikerét dokumentálják.⁵⁰ A hatvanas évek végén történt, hogy egy ceyloni fiatalember Magyarországra érkezett a – prágai székhelyű, de 1962-től hazánkban is központtal rendelkező – Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ)⁵¹ tanfolyamára. Ez a szervezet – az újabb kutatások szerint – a kommunista propaganda és kémelhárítás fedőszerve volt.⁵² Az állambiztonsági feljegyzések arról tanúskodnak, hogy miután ő „elmondta, hogy mohamedán, de nem vallásos”, azért kívánták beszerezni, hogy majd egy, állambiztonsági szempontból fontos ország „mohamedán közösségében” fejtsse ki tevékenységét. Ebből a célból még azt is felajánlották neki, hogy továbbtanulását külföldön anyagilag fedezik. A feljegyzések kiemelik, hogy mennyire sikeres volt a ceyloni fiatalember politikai befolyásolása, mert baloldali gondolkodásúvá vált.⁵³

Összegzésképpen elmondható, hogy az állambiztonsági iratok alátámasztják Miklós Imre kijelentését, mert az iszlám vallás, mint egyházpolitikai kérdésnek, egészen a nyolcvanas évek második feléig szilenciumon volt a pártállami keretek között, és az Iszlám Központ törvényes elismerését követően is az állambiztonság fókuszában maradt a terület. Az állambiztonsági iratok mélyrétegeiből a szocialista rendszerek és az iszlám kapcsolatának egészen egyedülálló dimenziója bontakozik ki, ami feltétlenül további kutatásokra ösztönöz.

¹ Mihálffy, 2014.

² Köbel, 2013: 136–182.

³ MNL OL XIX-A-21-e-9-9/a/1988.

⁴ A diplomáciai kapcsolat felvételére 1995 áprilisában került sor. Galamus, 2015.

⁵ MNL OL XIX-A-21-e-11-13/1986., 11-13/a/1986., 11-13/b/1986., 11-13/c/1986.

⁶ MNL OL XIX-A-21-e-0019-2/2/1987.

⁷ Uo.

⁸ Ez a Gül Babáról elnevezett, magyar állampolgárságú mohamedánokból álló egyházközség a második világháború után megszűntette működését. MNL OL XIX-A-21-e-9-9/1988. számú irat.

⁹ Magyarország népességének felekezeti megoszlásáról az 1949-es népszámláláskor vettek fel utoljára adatokat kötelező jelleggel. Magyarország, 1997.

¹⁰ MNL OL XIX-A-21-e-0019-2-1/1988. számú irat. Az Állami Egyházügyi Hivatal jelentése az Iszlám Világliga delegációjának magyarországi látogatásáról (1987. aug. 29. – szept. 1.). A levéltári dokumentumok alapján a gazdasági kapcsolatok kiépítése hangsúlyozott feltétele volt annak, hogy Iszlám Központ létesülhessen Magyarországon.

¹¹ Lásd Köbel, 2005: 151.

¹² Forrás: Religion; Szilvágyi, 2000.

¹³ Lásd Kovács (szerk.), 1985: 69–75. Idézi: Köbel, 2005: 151.

¹⁴ Jugoszláviában a szerb ortodox egyházon, a római katolikus egyházon és az iszlám vallási közösségen kívül még 26 vallási csoport létezett. Lásd Köbel, 2005, 152.

¹⁵ Lásd Rostoványi, d. n.

¹⁶ MNL OL XIX-21-c. 206. d. ÁEH Tájékoztató, 1989/3. (szeptember).

¹⁷ MNL OL M KS 288-22/1989./2. ő. e.

¹⁸ MNL OL XIX-A-21-a – 27/1989. (67. d.)

¹⁹ Lásd ehhez Krahulcsán, 2011.

²⁰ ÁBTL 4.1. A-3794. Lásd még ÁBTL 4.1. A-3697. 14.

²¹ ÁBTL 4.1. A-4396.

²² Az objektum dossziét 1950-től vezették, olyan objektumokról nyitották, amelyek hálózati operatív ellenőrzést igényeltek (pl. különlegesen bizalmasan kezelt üzemek, hivatalok, külképviseletek – „magyar kolóniák”, szerzetesrendek). Az objektum dosszié szerepe eltért a többi operatív dossziétól, ebben a dossziében ugyanis operatív feldolgozó munka nem folyt, csupán az objektum (vonat) elhárításával kapcsolatos dokumentáció gyűjtésére szolgált. Lásd Petrikné, 1999: 29–60.

²³ ÁBTL 3.2.5. O-8-432/1-2. Az iratok évköre: 1968–1988.

²⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-321/1-3. Az iratok évköre: 1975–1988.

²⁵ ÁBTL 3.2.5. O-8-653/A. 1. számú melléklet. Az iratok évköre: 1968–1984.

²⁶ ÁBTL 3.2.5. O-8-403/1-4. Az iratok évköre: 1966–1989.

²⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-563/1. Az irat évköre: 1970–1983.

²⁸ ÁBTL 3.2.5. O-8-438/2-7. Az iratok évköre: 1982–1990.

²⁹ ÁBTL 3.2.5. O-8-437/1. Az irat évköre: 1974–1983.

³⁰ ÁBTL 3.2.5. O-8-367/1. Az irat évköre: 1978–1983.

³¹ ÁBTL 3.2.5. O-8-399/1. Az irat évköre: 1980–1984.

³² ÁBTL 3.2.5. O-8-633/1/a. Az irat évköre: 1968–1979.

³³ ÁBTL 3.2.5. O-8-529. Az irat évköre: 1975–1991.

³⁴ ÁBTL 3.2.5. O-8-639/1/a. Az irat évköre: 1969–1980.

³⁵ Például ÁBTL 1.11.13 0063-119-6. Fares Jawad Mohamed dossziéja, akit „ellenséges hirszerzőszervvel való együttműködéssel” gyanúsítottak.

³⁶ Például ÁBTL 1.11.13 0022-577-3.

³⁷ Például ÁBTL 1.11.13 0048-423-5, 424-4.

³⁸ Például ÁBTL 1.11.13 0027-593-8., 595-6.

³⁹ Például ÁBTL 1.11.13 0011-204-2. és ÁBTL 1.11.13 0024-966-7.

⁴⁰ Például ÁBTL 1.11.13 0060-322-3.

⁴¹ Lásd Prantner Zoltán doktori értekezéséből az alábbi idézetet: „Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálával lehetővé vált, hogy teljessé váljon a szovjet külpolitika orientációváltása a fejlődő országok irányába. A kapitalizmus és a kommunizmus között zajló verseny létének tagadása nélkül és a szocializmus végső győzelmébe vetett hit érvényességének hangoztatása mellett a kevésbé kihívó és dogmatikus, a hangsúlyt sokkal inkább a pragmatikus szempontokra helyező békés együttélés elve és egy globális elkötelezettségű stratégia került előtérbe. Az elkövetkező évben a Szovjetunió lassan és fokozatosan diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatainak szélesítésére törekedett és bekapcsolódott az ENSZ technikai segítségnyújtási programjába. Szakítottak addigi végletekben gondolkodó állásfoglalásukkal, elismerték a nagyhatalmi szövetséghez való csatlakozást és a katonai bázisok más állam által történő használatba vételét visszautasító nacionalista és semlegességi politika létét, valamint kiegyeztek a születő államokkal és a nemzeti felszabadító mozgalmakkal, akikre immáron potenciális szövetségesként tekintettek az imperializmussal vívott küzdelemben. Változás következett be ekkor az arab országok megítélésével kapcsolatban is. 1945 után ugyanis az irányukban folytatott militáns propaganda

mellett szembeszálltak az ekkor kibontakozó arab egységmozgalommal is. A pániszlám mozgalom belső-ázsiai térnyerésétől tartva reakciónak bélyegezték az iszlámot és számos intézkedéssel korlátozták muszlim állampolgáraikat vallásuk gyakorlásában.” Prantner, 2009. Lásd még Vas Korinna, 2008; Prantner, 2012.

⁴² ÁBTL 3.2.5. O-8-367/1. „Aden”.

⁴³ Például egy szír orvostanhallgató esete. Idézet a dokumentumból: „A vőlegény területünkön ismeretlen. A menyasszony és szülei ellen sem politikai, sem egyéb szempontból kifogás nincs, így a házasságkötés ellen kifogást nem emeltem. Salgótarján, 1977. szeptember 13.” ÁBTL 3.2.5. O-8-403/1. 2. 250. Lásd még ÁBTL 1.11.13 0060-322-3.

⁴⁴ „Folytatjuk a hazánkban tanuló külföldi diákok körében a preventív védelmi munkát, azzal a céllal, hogy továbbra is konszolidált körülmények között folytassák tanulmányaikat. Figyelmet fordítunk arra, hogy az arab diákok közötti konfliktusokat megakadályozzuk. Soron kívül ellenőrizzük azokat az információkat, amelyek terrorcselekményre utalnak. Ilyen ügyekben együttműködünk az illetékes társszervekkel. A nemzetközi ifjúsági mozgalom területén felderítést végzünk annak érdekében, hogy információkat szerezzünk az ideológiai diverziós központok, speciális szolgálatok aknamunkájáról, tervezett akcióikról, a haladó ifjúsági szervezetek, a DIVSZ megosztására irányuló törekvésekről.” ÁBTL 1.11.1. 45-73/3/4/1989. (30. d.) Munkaterv a csoportfőnökség 1989. évi főbb feladataira.

⁴⁵ ÁBTL 3.2.1. Bt-1966/1-6. Az ÁBTL-ben található információk szerint „Engel” a rendkívüli egyházügyek osztályának irattárosa volt.

⁴⁶ ÁBTL 3.2.3. Mt-889/1-7. Az ügynök Mindszenty bíborosról szóló jelentését lásd: Vörös, 2015. Lásd még Bottoni, 2010: 267.

⁴⁷ A Fahd-tervvel kapcsolatban lásd az alábbi idézetet: „Fahd herceg, szaúdi trónörökös, a szaúdi hírügynökségnek 1981. augusztus 7-én adott interjúban nyolc pontos tervben vázolta a közel-keleti béke lehetőségeit. A 7. pont elismerte »a térség minden államának jogát arra, hogy békében éljen«, ami közvetve Izrael létének elfogadását jelentette az 1967. június előtti határok között. Az interjúban Fahd herceg felszólította az Egyesült Államokat egy olyan kezdeményezés megtételére, amely elvezet »a megszállt területekről való izraeli kivonuláshoz és egy független palesztin állam megteremtéséhez«. A Fahd-terv néven ismertté vált dokumentum szolgált alapul a fés-i arab csúcson, 1982. szeptember 9-én előterjesztett béketervhez.” Chomsky, 2002.

⁴⁸ ÁBTL 3.2.3. Mt-121. „Denby”.

⁴⁹ Lásd az ÁBTL 3.2.5. O-18-633. számú dossziében a budapesti török nagykövetség biztonsági öréről gyűjtött anyagokat.

⁵⁰ ÁBTL 3.2.4. K-2999. „Malone”. Palesztin születésű libanoni újságíró, aki 1982-ben fél évig a NÚSZ budapesti iskolájában tanult. A BM III/I-11. Osztálya beszerzés céljából foglalkozott a személyével „Malone” fedőnéven. A feljegyzések szerint az illető tagja volt a Palesztin Felszabadítási Frontnak, „marxistának” vallotta magát, közel állt a „kommunistákhoz”. Korábban „politikai képzésben részesült az NDK-ban, valamint a Szovjetunióban”, és a „balkezét a szíriai csapatok libanoni bevonulása idején veszítette el”. Végül nem szervezték be ügynöknek, és a dossziét 1984. szeptember 5-én lezárták. Lásd még ÁBTL 3.2.4. K-3446/1-2.; K-2738 „Clichy”.

⁵¹ „A MÚOSZ a házigazdája a Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) 1962-ben Budapesten rendezett kongresszusának, melyen 60 országból mintegy 200 újságíró vett részt. Ekkor határozták el Nemzetközi Újságíró Továbbképző Központ felállítását is Budapesten. Felépítették és megnyitották a NÚSZ második nemzetközi üdülőjét Balatonszéplakon. [...] Jelentős változások mentek végbe a hatvanas évek második felében az újságírók nemzetközi kapcsolataiban. A MÚOSZ ezekben aktívan részt vállalt, annál is inkább, mivel 1966-ban a MÚOSZ főtákarát a prágai székhelyű Nemzetközi Újságíró Szervezet (NÚSZ) elnökhelyettesévé választották. A NÚSZ változtatott korábbi politikai-ideológiai szemléletmódján, és nagyobb figyelmet fordított a különböző nemzetiségű újságírók szakmai és szociális-érdekvédelmi kérdéseire. Ez potenciálisan megteremtette annak a lehetőségét, hogy találkozási pontok jöhessenek létre a NÚSZ és a FIJ között. A magyar fél ebben a közelítési tevékenységben sikeresen vett részt. 1966-ban például Balatonszéplakra összejáratott újságíró-konferenciát hívott össze, amelyen az akkori szocialista országokon kívül 10 kapitalista ország újságírói is megjelentek.” MÚOSZ, d. n. A NÚSZ állambiztonsági vonatkozásairól lásd Borvendég Zsuzsanna írását: Borvendég, 2016.

⁵² Amikor a Nemzetközi Újságíró Szervezet KGB-fedőszerv volt. *Múlt-kor*, 2005.

⁵³ K-2738 „Clichy”. A dossziét 1979. május 3-án zárták le.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.11.1.	Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai	
1.11.13.	BM III. Főcsoportfőnökség Titkárságának iratai	
3.2.1.	Bt-dossziék	
	Bt-1966/1-6.	„Engel”
3.2.3.	Mt-dossziék	
	Mt-121	„Denby”
	Mt-889/1-7.	„Engel”
3.2.4.	Kutató dossziék	
	K-2738	„Clichy”
	K-2999	„Malone”
	K-3446/1-2.	„Tindal”
3.2.5.	Operatív dossziék	
	O-8-367/1.	„Aden”. Jemeni magyar követség
	O-8-399/1.	„Tihama”. Jemeni magyar kolónia operatív védelme
	O-8-403/1-4.	„Eufrátesz”. Szíriai magyar kolónia operatív védelme
	O-8-432/1-2.	„Muzulmán”. Pakisztáni magyar kolónia operatív védelme
	O-8-437/1.	„Olajkút”. Iraki magyar kolónia operatív védelme
	O-8-438/2-7.	„Sejk”. Kuvaiti magyar kolónia operatív védelme
	O-8-529	„Elburz”. Iráni általános ügynökhelyzet
	O-8-633/1/a.	„Efendi”. Törökországi biztonsági helyzet
	O-8-639/1/a.	„Atlaszhegyi”. Algériai magyar külképviselet biztonsági helyzete

	O-8-653/A.	Teherán. Iránra vonatkozó speciális szolgálati anyagok
4.1.	Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok	
	A-3697	Állambiztonsági szolgálati ismeretek IV. számú tárgykör. Elhárítási ismeretek
	A-3794	A klerikális reakció ellenséges tevékenysége népi demokratikus rendünk ellen. Az operatív munka sajátosságai és feladataink ezen a területen. Budapest, 1963. A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékének kiadványa
	A-4396	Az ideológiai munka és a külpolitikai propaganda összehangolásának problémái

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

XIX-A-21	Állami Egyházügyi Hivatal
e	Tematikusan rendezett iratok
c	Adattár

Internetes oktatási anyagok, cikkek

Borvendég, 2016

Borvendég Zsuzsanna: „Hírügynökségek”. A Press rezidentúra és a megnyertek hálózata a Kádár-rendszer sajtóéletében. *Betekintő*, 3. sz.
http://www.betekinto.hu/2016_3_borvendeg
(letöltés ideje: 2016. november 28.)

Chomsky, 2002

Noam Chomsky: Palesztina, Izrael, Amerika (interjú). *Eszmélet*, január.
http://eszmelet.hu/noam_chomsky-palesztina-izrael-amerika-interju/
(letöltés ideje: 2017. március 6.)

Galamus, 2015

A magyar-szaúdi kapcsolatokról. *Kronológia*. *Galamus*.
http://www.galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=439691:4000196-a-magyar-szaudi-kapcsolatokrol-kronologia&catid=76&Itemid=184
(letöltés ideje: 2016. november 15.)

Krahulcsán, 2011

Krahulcsán Zsolt: A BM KEOKH és Útlefél Osztály szervezettörténete, 1956–1962. *Betekintő*, 4. sz. http://www.betekinto.hu/2011_4_krahulcsan
(letöltés ideje: 2017. február 22.)

Magyarország, 1997

Magyarország a XX. században. II. kötet. Szekszárd, 1997.
<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>
(letöltés ideje: 2016. november 15.)

MÚOSZ, d. n.

A mélyponttól a kibontakozás illúziójáig (1958–1969). Dátum nélküli írás.
Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) régi honlapja.
<https://archiv.muosz.hu/tortenet.php?page=datum&sub=datum17>
(letöltés ideje: 2017. június 30.)

Múlt-kor, 2005

Amikor a Nemzetközi Újságíró Szervezet KGB-fedőszerv volt. *Múlt-kor*, május. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=9845>
(letöltés ideje: 2016. november 21.)

Prantner, 2009

Prantner Zoltán: Jemen és a szocialista országok, 1955–1970. Doktori értekezés. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
<http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1214/1/prantnerdoktori.pdf>
(letöltés ideje: 2017. március 7.)

Prantner, 2012

Prantner Zoltán: A szocialista országok és az EAK jemeni „missziója”, 1962–1967. *Világtörténet*, 1. sz.
http://www.academia.edu/12345584/A_szocialista_orsz%C3%A1gok_%C3%A9s_az_EAK_jemeni_misszi%C3%B3ja_1962_1967
(letöltés ideje: 2017. március 6.)

Religion

Religion Facts. <http://www.religion-facts.com/hu/151>
(letöltés ideje: 2016. november 17.)

Rostoványi, d. n.

Rostoványi Zsolt: Iszlám tűzfészek a Szovjetunióban. *Beszélő Hetilap*, 8. sz. 3. évf. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/iszlam-tuzfeszkek-a-szovjetunioban>
(letöltés ideje: 2016. november 15.)

Szilvági, 2000

Szilvági Tibor: A Nagy-Albánia-eszmerendszer múltja és jelene. *Hadtudomány* X. évf., 2. sz.
http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/2000/2_4.html
(letöltés ideje: 2016. november 17.)

Vas Korinna, 2008

Vas Korinna Nóra: Az egyiptomi–szovjet viszony 1967 és 1976 között, különös tekintettel Nasszer és Szadat elnök hatására a két ország kapcsolatára. *Grotius*. <http://www.grotius.hu/doc/pub/HDRKVN/59%20az%20egyiptomi-szovjet%20viszony.pdf>
(letöltés ideje: 2017. március 6.)

Vörös, 2015

Vörös Géza: „Nem kívánja elhagyni az országot...” Mindszenty megfigyelése az amerikai követségen 1956–1971. *Vasi Szemle*, 5. sz. <http://www.vasiszemle.hu/2015/05/voros.htm>
(letöltés ideje: 2016. november 18.)

Hivatkozott irodalom

Bottoni, 2010

Stefano Bottoni: Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961–1978. In *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Gyarmati György – Bánkúti Gábor. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L’Harmattan Kiadó.

Kovács (szerk.), 1985

Az európai népi demokráciák alkotmányai. Szerkesztette: Dr. Kovács István. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.

Köbel, 2005

Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj! A pártállam és az egyházak*. Budapest, Rejtjel Kiadó.

Köbel, 2013

Köbel Szilvia: Egyházak, vallásfelekezetek törvényes elismerése 1945 után Magyarországon. In *Szabadegyházak, vallási kisebbségek és a diktatúrák Európában a 20. században*. Szerkesztette: Daniel Heinz, Rajki Zoltán, Simon Ervin. Budapest, Gondolat Kiadó, 136–182.

Mihálffy, 2014

Mihálffy Balázs: *Mosoly a pokolból. Bosznia frontjaitól az afrikai bányáig*. Budapest, Noran Libro Kiadó.

Petrikné, 1999

Petrikné Vámos Ida: Iratok a Történeti Hivatalban. In *Trezor 1. A Történeti Hivatal Évkönyve, 1999*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 29–60.